

poljoprivreda jugoslavije između dva rata

Po završetku prvoga svjetskoga rata stvara se Jugoslavija sjedinjenjem dijelova zemalja koje su do tada bile u sastavu Austro-Ugarske sa već samostalnim državama Srbijom i Crnom Gorom. Novonastala država bila je izrazito agrarna zemlja. Ulazeći u ovu državnu tvorevinu, Slovenija, Hrvatska, Vojvodina, Bosna i Hercegovina bile su se izdvojile iz privrednog sistema države u kojoj je djelomično već daleko odmakao razvoj novčane ekonomije i razvitak industrije. Ulaženjem u sklop Jugoslavije ove su se zemlje dakle odijelile od industrijski razvijenijih područja. Srbija i Crna Gora, naprotiv, ulaženjem u jugoslavensku zajednicu našle su se u užim odnosima s privredno, napose industrijski, razvijenijim područjima, kao što su bile Slovenija i djelomično Hrvatska. Međutim, pored relativne razvijenosti, zatekli su se prigodom stvaranja Jugoslavije upravo na ovim područjima i vidni ostaci iz vremena feudalizma: veliki posjedi feudalnoga podrijetla te ostaci »kmetstva i kmetstvu sličnih odnosa«. Ostatke tih odnosa predstavljao je sačuvani veleposjed u Sloveniji, Hrvatskoj, Vojvodini te ostaci turskoga agrarnog sistema u Bosni i Hercegovini, uz manje-više znatnu rascjepkanost seljačkoga zemljišnoga posjeda. U Srbiji i Crnoj Gori bili su, međutim, kmetstvo i kmetstvu slični odnosi već likvidirani. Veliki privatni posjedi nisu postojali. Nosilac poljoprivredne proizvodnje bio je mali i sitni seljački posjed s uglavnom primitivnom tehnikom proizvodnje.

agrarna reforma i kolonizacija

Donošenjem agrarno-političkih mjera stvoren je u Jugoslaviji jedinstveni agrarni sistem. Prve od agrarno-političkih mjera bile su agrarna reforma i kolonizacija.

Agrarnom reformom oduzimana je zemlja velikim posjednicima i dana seljacima. Bio je određen maksimum površine koju su posjed-

nici mogli zadržati, a oduziman je samo višak preko toga maksimuma. U raznim dijelovima države, taj je maksimum bio različito odmjeran.¹

Agrarnom reformom bilo je na području Hrvatske i Slavonije, Vojvodine i Slovenije obuhvaćeno 875.823 jutra obradive zemlje. Od toga je seljacima podijeljeno samo 531.252 jutra. Na području Hrvatske i Slavonije podijeljeno je 169.531 jutro zemlje na 98.535 seljačkih porodica, na području Vojvodine i Srijema 337.389 jutara na 90.010 poljoprivrednika, na području Slovenije 24.332 jutra na 17.260 seljaka.

U Dalmaciji, agrarna se reforma sastojala uglavnom u razrješavanju kolonatskih odnosa koji su se održali još od rimskih vremena kroz čitav srednji vijek do u najnovije doba. Ti su odnosi bili slični kmetstvu. Međutim, dok je bilo javnopravnog karaktera, kolonat je bio više odnos privatnopravni, zakupnički. Više-manje sličnim kmetstvu činili su ga trajnost odnosa, način seljačkog davanja i visina davanja. S jedne strane sličnost kmetstvu, a s druge strane privatnopravni karakter obaveza bili su uzrokom da je rješavanje problema kolonata bio težak i zamršen zadatak. U Bosni i Hercegovini razrješanjem kmetskih odnosa 113.000 seljaka postali su vlasnici zemlje koju su dotad obrađivali uz obaveze kmetskih davanja. U Makedoniji, agrarna se reforma sastojala pretežno u kolonizaciji, pa je tamo do kraja 1923. bilo naseljeno 5.405 seljačkih porodica na 48.533 ha obradive zemlje.

Zemlja se seljacima nije odmah davala u puno vlasništvo, nego samo u privremeni zakup »do konačne provedbe agrarne reforme«. Istom godine 1925. bio je seljacima dopušten fakultativni otkup zemlje od veleposjednika. Do godine 1937. bilo je provedeno izvlaštenje zemlje od veleposjednika na površinama od svega 226.703 jutra od zemlje koja je bila obuhvaćena agrarnom reformom. Seljaci ni tada nisu postali vlasnici ostale dodijeljene im zemlje. Agrarna reforma konačno je bila svedena na svega 95.209 jutara zemlje. Izvlaštenje od veleposjednika zemlje određen za raspodjelu seljacima, nije provedeno na 50% površina.

Zemlja dodjeljivana agrarnom reformom davala se: lokalnim interesima, dobrovoljcima iz prvoga svjetskog rata — kolonistima i običnim kolonistima. Lokalni interesenti bili su seljaci iz okolice kojega velikoga posjeda, koji ili uopće nisu imali svoje zemlje, ili su je imali manje od 10 jutara. Dobrovoljci borci dobivali su po 5 ha zemlje, a neborci 3 ha. Onima koji nisu raspolagali sredstvima za proizvodnju davao se i »mrtvi i živi inventar«. »Obični kolonisti« bili su seljaci iz prenaseljenih područja. I oni su dobivali zemlju uz obične uvjete kao i dobrovoljci.

1) U Dalmaciji i u Hercegovini kao maksimum bila je određena površina od 50 ha obrađene zemlje ili 100 ha zemlje uopće. U Hrvatskoj je negdje kao maksimum bila određena površina od 100 ha obradive zemlje, u nekim dijelovima Hrvatske i u Bosni 150 ha, u Slavoniji 200 ha, u Srijemu, Vojvodini i Makedoniji 300 ha obradive zemlje ili 500 ha zemlje uopće. Pored odredbe o maksimumu, Zakon o agrarnoj reformi predviđao je da se pojedincima, uzornim poljoprivrednicima, mogu ostaviti i veće površine nego što je predviđeno propisom o maksimumu, pa su neki tako uspijeli sačuvati i posjede sa površinom od 1000 do 3000 ha kao »supermaksimum«.

agrarna struktura

Postupak provođenja agrarne reforme u toku čitavog perioda između dva rata samo je djelomično završen, a po razdiobi zemljišnoga posjeda izmijenila se agrarna struktura Jugoslavije. Izvjestan, relativno mali broj sitnih seljaka ili seljaka bez zemlje, bezemljaša, dobio je nešto malo zemlje ili je neznatno povećao svoju zemlju. Pojedini veleposjednici koji su na svojim dobrima provodili relativno intenzivnu kapitalističku proizvodnju uspjeli su sačuvati glavninu svojih posjeda. Sve do drugoga svjetskoga rata za Jugoslaviju je karakteristična pojava prevladavanja maloga i sitnoseljačkoga gospodarstva, a u pojedinim krajevima i pojava znatnog broja seljaka bez zemlje, bezemljaša.

Ukupna zemljišna površina novonastale države iznosila je 1927. godine 24,848.829 ha. Od toga poljoprivredno iskorištavana površina iznosila je 11,475.185 ha. Jugoslavija je tada imala 11,984.911 stanovnika, od kojih je seoskog stanovništva bilo 90,26%. Prema popisu iz godine 1931. ukupni broj stanovništva Jugoslavije povećao se na 13,918.000 od kojeg je seoskog stanovništva još uvijek bilo 86%.

Seosko stanovništvo, iako mu je broj u odnosu na ukupno stanovništvo pokazivao smanjenje, bilo je apsolutno u porastu. Uporedo s porastom broja stanovništva sela, pokazivala je porast obrađivana površina zemlje. Taj porast obrađenih površina bio je manje posljedica stavljanja »pod plug« novih prije neobrađenih površina, a više posljedica smanjivanja površina zemlje ostavljenih dosad na ugaru. Selo je nastojalo proširiti svoj životni prostor. Slabo razvijena industrija u neznatnoj je mjeri mogla preuzimati viškove stanovništva sela koje je bilo u neprestanom porastu.

Poljoprivredna proizvodnja sporo je gubila oznake primitivnosti, napose idući od sjevera prema jugu zemlje. Broj primitivnih ralica za obradu zemlje, koji je godine 1920. iznosio 347.012, smanjio se na 326.879 u godini 1925. (tj. za svega 20.133 komada). Za toliko je otprilike porastao broj plugova, tj. od 762.388 u godini 1920. na 783.762 u godini 1925. Ostalih oruđa i strojeva bilo je također više, ali još uvijek relativno malo. Radovi su se uglavnom obavljali ručnom radnom snagom. Sjetva se najvećim dijelom obavljala rukom, »omaškom«. Usjevi su se isto tako velikim dijelom okopavali rukom. Općenito je prevladavala ručna košnja žita i sijena. U vršenju žita daleko su brojem prevladavale vršalice na ručni i zaprežni pogon.

Iako se uz proširivanje obrađenih površina počelo širiti i stajsko držanje stoke, stajni se gnoj malo upotrebljavao, a još manje umjetno gnojivo. Tako se u godini 1927. trošilo u državi svega 54.140 tona umjetnih gnojiva, od čega fosfornih 26.810 tona. U to vrijeme trošilo se u Evropi 16,680.000 tona umjetnih gnojiva.

biljna proizvodnja

Posljedice zaostale tehnike proizvodnje bili su relativno niski prinosi. Prosječni prinos pšenice za državno područje bio je pred drugi svjetski rat 11,3 mtc po ha, krompira 61 mtc, šećerne repe 180 mtc. Proizvodnja mlijeka iznosila je 900 l po kravi godišnje.

U ratarskoj proizvodnji stajao je količinom prinosa na prvom mjestu kukuruz. Po proizvodnji kukuruza Jugoslavija je godine 1926. bila u Evropi na trećem mjestu. Od 20,600.000 tona, koliko je tada u Evropi iznosila proizvodnja kukuruza, Jugoslavija je proizvodila 3,400.000 tona. Kultura kukuruza osiguravala je izvore hrane za ljude i za stoku. Kao hrana stoci služila je kod kukuruza osim zrna i kukuruzovina. Tlo pod kukuruzom napose se na malim i sitnim seljačkim posjedima istodobno iskorišćavalo za uzgoj graha i tikava kao podusjevima. Ovi su se podusjevi uzgajali na polovini površina koje su služile proizvodnji kukuruza.

Po veličini zasijane površine slijedila je nakon kukuruza pšenica, koja je zauzimala jednu trećinu od površina pod žitaricama. Proizvodnja pšenice davala je viškove žita za izvoz, tako da je Jugoslavija bila jedna od rijetkih zemalja u Evropi koje su pšenicu izvezile. Pretežno se sijala ozima pšenica, dok je jara pšenica zauzimala svega 4% pšenicom zasijane površine. Znatno manje površine bile su pod ječmom, zobi i raži.

U neznatnim količinama uzgajali su se pir, proso i heljda. Površina pod ovim žitaricama iznosila je svega 1,5% od ukupne površine pod žitaricama. Pir je potiskivala pšenica svagdje gdje se ona mogla uzgajati s boljim uspjehom. Uzgoj prosa bio je ograničen na domaću potrebu i to više za stočnu hranu, a manje za ishranu ljudi. Heljda je bila sporedni usjev u krajevima s oskudnijom proizvodnjom.

Riža se uzgajala u Makedoniji: u Kočanima, Strumici, Demir Kapiji i Bogumilima, a u Bačkoj u Kosančiću. Proizvodilo se svega oko 200 vagona, što je bilo manje od desetog dijela domaće potrošnje.

Od biljaka koje se uzgajaju dijelom kao poljske, a dijelom kao vrtne, zauzimali su znatan dio krompir, kupus i grah. Krompir se pretežno uzgajao za ljudsku hranu. Najviše ga se uzgajalo u Sloveniji, a zatim u zapadnom dijelu Hrvatske. Godišnji prinos cijenio se na oko 10 miliona mtc. Uzgoj kupusa bio je mnogo proširen u krajevima s mogućnosti natapanja. Gajenje graha bilo je veoma prošireno, uglavnom kao podusjev u kukuruzu.

Konoplja je zauzimala oko jednu trećinu površina pod industrijskim biljem. Najviše se uzgajala za domaće potrebe seljaka. Za izvoz se uzgajala u Bačkoj, Srijemu i u okolini Vranjske Banje. Za preradu konoplje postojalo je u Bačkoj oko 30 većih i 10 manjih tvornica, u Hrvatskoj i Slavoniji 8, u Banatu 2. U Srbiji konoplja se gajila za tržište u okolini Leskovca i Vranja, Bujanovca, Aleksinca i Kruševca.

U znatno se manjem opsegu gajio lan i to pretežno za domaće potrebe seljaka. Površina pod lanom iznosila je 13% površine pod industrijskim biljem. Osim vlakna, od lana se dobivalo i sjeme.

Pod pamukom, koji se od davnine uzgajao u Makedoniji, nalazile su se male površine. Pokusi uzgajanjem pamuka vršeni su u Srbiji Vojvodini, Hercegovini, Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji, ali je pri tome i ostajalo.

Površine pod šećernom repom porasle su od 15.685 ha u godini 1920. na 55.370 ha u godini 1928. Od godine 1924. počele su proizvođače repe pogađati niske otkupne cijene šećerne repe, diktirane od tvornice šećera koje su se kao jedini kupci repe prema njenim proizvođačima nalazile u monopolističkom položaju. Jedan od

razloga niskih otkupnih cijena repe bio je i nizak postotak šećera, tj. 11%, koji su šećerane u Jugoslaviji uspijevale dobiti iz šećerne repe. Svoj položaj prema proizvođačima repe tvornice su utvrđivale ugovorima o gajenju repe, na osnovu kojih su uzgajivačima dijelili zajmove. Pokušaj gajača repe da organiziraju proizvodnju šećera na zadružnoj osnovi nije uspio.²

Hmelj se uzgajao u Sloveniji (1/3 ukupne proizvodnje) i Vojvodini (ostalo). Povoljne cijene hmelja na svjetskom tržištu po završetku prvoga svjetskoga rata utjecale su na proširivanje njegove kulture za potrebe izvoza u godini 1926. Već u 1927. bila je površina zemlje pod hmeljom još jedamput tako velika kao u 1926. Kultura hmelja proširila se na tla na kojima se hmelj još nije uzgajao. Uslijed ovakvog porasta proizvodnje došlo je naglo do velikoga pada cijena hmelja, pa je njegova proizvodnja zapala u krizu.³

Proizvodnja duhana zauzimala je u poljoprivrednoj proizvodnji Jugoslavije važno mjesto. Računalo se da je uzgoj duhana bio glavno vrelo prihoda za oko 200.000 seljačkih porodica. Uzgajanje duhana bilo je ograničeno na vapnena i pjeskovita, ilovasta tla povišenih područja Hercegovine, Dalmacije, Crne Gore, Makedonije, Vranjskog i Užičkog okruga u Srbiji, gdje je to bilo glavno vrelo zarade. Osim toga duhan se dosta uzgajao i u nekim dijelovima Bosne, Bačke, te u okolici Aleksinca, Niša i Kruševca.

Visina prinosa duhana veoma je kolebala: od 7.806.600 kg duhana godine 1920. prinos se popeo na 35.895.100 kg godine 1924, da bi spao na 5.871.400 kg u godini 1928. Jugoslavija je bila jedan od najjačih izvoznika duhana u Evropi, iako je zaostajala za izvozom Bugarske i Grčke.⁴

Mak se najviše uzgajao u Makedoniji u Tikvešu, osim toga u okolici Velesa, Skoplja, Štipa, Kumanova, Prilepa. Površina zemlje pod makom postepeno je narasla na 12.286 ha u godini 1928. Mak se uzgajao radi uzimanja mliječnoga soka za dobivanje opijuma, a od sjemena se dobivalo ulje. Gajači maka bili su mali seljaci, koje je teško pogađalo padanje cijena opijuma na svjetskom tržištu. Kao pomoć izvozu opijuma vlada je davala kredite preko narodne banke, koji su se proizvođačima i trgovačkim firmama imali dijeliti uz zalog opijuma. Kako su se ti zajmovi dijelili samo u krupnim svotama, mali proizvođači-seljaci imali su od njih malo koristi.

Razno ljekovito i aromatično bilje sabiralo se ponajviše kao samoniklo. Jedino se uzgajao buhač, koji inače samoniklo raste na krševitim tlima toplih područja Dalmacije, Hercegovine i Crne Gore. Buhača se izvozilo na svjetsko tržište oko 50 vagona na godinu.

Pod vinogradima bilo je godine 1928. u Jugoslaviji 176.300 ha, od čega je 139.766 ha bilo na američkoj podlozi, dok je domaće loze bilo 36.534 ha. Od obrađenih površina, vinogradi su najveći dio zauzimali u Dalmaciji, zatim u Sloveniji i konačno u Vojvodini. Inače je najveću površinu pod vinogradima imala Hrvatska, zatim Dalmacija, Srbija, Slovenija, Vojvodina, Makedonija, Bosna i Hercegovina i konačno Crna Gora. Vinogradi su se nalazili u stadiju obnavljanja upotrebom američkih podloga, nakon što je filoksera i peronospora uništila velike površine s domaćom lozom u svim krajevima države. No pri obnavljanju vinograda često je stradala kvaliteta proizvodnje. a to je opet obaralo cijene vinu.

Stanje vinogradarske proizvodnje urodilo je pokretom da se iz uzgoja izbace američki hibridi. Nastojalo se da se vinogradi ograniče na izrazito vinogradarska tla, na kojima se postizavaju kvalitetni prinosi, a da se spriječi, ili barem ograniči obnavljanje ili novo podizanje vinograda na tlima podesnijima za ratarske kulture. Kao glavni problemi vinogradarske proizvodnje bilo je smanjenje broja sorata grožđa i poboljšanje postupka proizvodnje vina.

Proizvodnja voća služila je uglavnom domaćoj potrošnji. Voćarstvo je zadržalo oznake primitivnosti, a robna je proizvodnja, osim kod šljiva, bila neznatna. Pored domaće potrošnje neprerađenih i prerađenih šljiva i prodaje na domaćem tržištu, šljiva se izvozilo u vrijednosti od oko 250 milijuna dinara godišnje. Međutim, pojava štitaste uši, uzrokovala je veliko opadanje broja šljivovih stabala, a time i proizvodnje šljiva.

Još su više domaćoj potrošnji služile jabuke i kruške. Trgovini ovoga voća smetao je veliki broj sorata, zbog čega se nije proizvodila ujednačena roba kakvu je tražilo tržište, pa su se za ovo voće pri prodaji postizavale niske cijene.

Maslinarska proizvodnja poslije prvoga svjetskog rata počela se ponešto oporavljati od nedaća prošlosti. Maslinarstvo, koje je prije, napose u Dalmaciji bilo znatno razvijeno, nazadovalo je tada kada se vinogradarstvo počelo razvijati na račun maslinarstva. Nazadovanju maslinarstva doprinosila je i pojava maslinove mušice, koja je nanosila velike štete maslinarstvu.

stočarska proizvodnja

Stočarstvo je u poljoprivrednoj proizvodnji Jugoslavije imalo veliki udio. U toku prvoga svjetskog rata broj se stoke do stanovite mjere smanjio. Neposredno iza rata stočarstvo se počelo oporavljati od posljedica ratnih zbivanja. Primitivno držanje stoke počivalo je uglavnom na ispaši prostranih prirodnih pašnjaka, pokošenih livada i strništa nakon skidanja usjeva, a u brdskim i planinskim krajevima na prostranim visinskim pašnjacima. Stajsko držanje stoke pretežno se ograničavalo na zimski period. Livade i pašnjaci obično se nisu kultivirali, dok se krmno bilje uzgajalo veoma malo (uglavnom djetelina i lucerna). Godine 1925. iznosile su površine pod krmnim biljem svega 106.672 ha pod djetelinom, zatim 60.762 ha pod lucernom i 37.856 ha pod ostalim krmnim biljem. Prema ukupnoj obrađenoj površini zemlje u Jugoslaviji je to bio mali procenat.

2) Zadržna šećerana u Starome Svcu izgorjela je kratko vrijeme pošto je započela rad. Do obnavljanja takvog pokušaja više nije dolazilo.

3) Prodaju hmelja pogađale su na tržištu i visoke zaštitne carine država uvoznica, a Jugoslavija je izvozila 98% svoje proizvodnje. Obratno, od 2300 tona hmelja, što ih je trebala domaća proizvodnja piva, Jugoslavija je uvozila 2000 tona, ponajviše iz Čehoslovačke.

4) Dok je Jugoslavija 1919—1927. izvezla 9 milijuna kg duhana, Bugarska je izvezla 200 milijuna kg, a Grčka oko 258 milijuna kg. Iako po kvaliteti duhana Jugoslavije nije zaostajala za duhanima Bugarske i Grčke, ovako mali izvoz iz Jugoslavije bio je pripisivan politici izvoza državnoga monopola. Monopol ne samo što nije vodio računa o maloseljačkim sadiocima duhana nego svoje postupke nije usmjeravao ni na jačanje trgovačke bilance države izvozom duhana. Rad državnoga monopola bio je od sadilaca duhana predmet mnogih kritika.

Uz malu proizvodnju sijena i ostaloga krmnoga bilja ishrana stoke zimi počivala je u velikoj mjeri na kukuruzovini i na slami strnih žita.

Glavna grana stočarske proizvodnje bila je govedarstvo. U velikim dijelovima zemlje prevladavalo je držanje primitivnoga domaćega goveda slabih ekonomskih svojstava. Ovo je govedo u ravničarskim krajevima većinom popravljeno križanjem s uvezenim simentalским govedom, a u visinskim predjelima s montafonskim. U oplemenjivanju goveda najdalje je pošla tadanja Hrvatska i Slavonija, gdje je u velikoj mjeri postignut izjednačen tip goveda dobiven pretežno križanjem sa simentalским govedom uvezenim iz Švicarske. Na manjim područjima Hrvatske izvršeno je ovakvo križanje s picgavskim, zatim montafonskim i oberintalskim govedom. Napredno govedarstvo imala je i Slovenija, ali s govedima manje izjednačenoga tipa nego u Hrvatskoj. U ravninama sjeverne Srbije uzgajano je domaće govedo popravljeno križanjem s uvezenim simentalским govedom. U planinskim krajevima Srbije bilo je križanaca domaćega govečeta s uvezenim montafonskim govedom. U Vojvodini je prevladavalo podolsko govedo, ali se sve više širio uzgoj simental-skoga. Najprimitivnije je bilo govedarstvo Makedonije, gdje se gotovo isključivo držalo primitivno domaće balkansko goveče, zakrčljalo, s mesom slabe kvalitete i malom mliječnošću, uglavnom u dvije pasmine. U Bosni i Hercegovini prevladavalo je domaće goveče buša. U sjevernoj Bosni bilo je sivoga stepskog govečeta. Osim toga bilo je jasnih tragova nastojanja oko popravka domaćega goveda križanjem naročito s montafonskim i picgavskim govedom.

U uzgoju konja vladalo je veliko šarenilo tipova kao posljedica križanja s konjima raznih rasa, koji su se u zemlju odavna uvozili. U nizinskim područjima bilo je konja lipicanskih, belgijanskih, noričkih, poluarapskih, noniusa, a u brdskim područjima malog domaćeg konja, u Bosni nazivanoga bosanskim. Križanjem su nastali mnogi prelazni oblici.

Uzgoj svinja pretežno je bio primitivan. Uz dva glavna tipa domaćeg svinje, masne i mesnate, postojale su svinje koje su bile produkt križanja s uvezenim rasama stranih oplemenjenih svinja (engleskim svinjama jorkšir i berkšir, a kasnije s njemačkom oplemenjenom svinjom). Najviše svinja uzgajalo se u Vojvodini, koja je proizvodila najviše kukuruza. Zatim su po broju svinja dolazile: Hrvatska i Slavonija, Srbija, Slovenija, Bosna i Hercegovina, Dalmacija.

Ovčarstvo je bilo proširenije u južnim dijelovima zemlje, ali veoma primitivno. Prevladavale su domaće pasmine ovaca prilagođene terenskim i klimatskim uvjetima pojedinoga kraja i općem stupnju razvoja poljoprivrede tog područja. U Makedoniji, Srbiji, Bosni i Hercegovini bile su proširene peštarska i sjenička ovca, relativno krupne i znatne mliječnosti. U Makedoniji je bilo i kratkorepih ovaca, dosta gojaznih i mliječnih, raznih mjesnih sojeva. U Dalmaciji, Crnoj Gori i u dijelu Bosne prevladavao je tip ovce s grubom vunom, male mliječnosti i slabije kvalitete mesa. Bolje od ovih bile su u Bosni ovce kupreške i privorske. U Hrvatskoj i u Sloveniji bila je proširena ovca jezerska s kombiniranim svojstvima. Međutim, ovdje je razvoj ratarstva i govedarstva sve više potiskivao ovčarstvo, pa je broj ovaca opadao.

Držanje koza bilo je prošireno u Makedoniji, Bosni i Hercegovini, Dalmaciji i Crnoj Gori, manje u Srbiji i Hrvatskoj. Koza se najviše

držala u siromašnim krajevima. Zbog velikih šteta na mladim šuma-
ma, koje su uništile koze, bila je djelomična ili potpuna zabrana
držanja koza stalnim problemom agrarne politike.⁵

Peradarstvo je predstavljalo sporednu granu; držanje peradi uglav-
nom je bilo primitivno. Na višem stupnju bilo je peradarstvo u
Sloveniji, zatim djelomično u Hrvatskoj te u Vojvodini.

Prerada mlijeka razvila se u tri pravca: kućna, planinska i industrij-
ska. Najveći dio mlijeka prerađivao se u primitivnoj domaćoj pre-
radi. Za industrijsku preradu sabiralo se mlijeko putem mljekarskih
zadruga, koje su bile najbolje razvijene u Sloveniji.

Tek što se stočarstvo nešto oporavilo od posljedica rata, počela
se ubrzo na tržištu osjećati konkurencija prekomorskih zemalja,
u prvom redu Amerike, ali i sjeverozapadnih zemalja Evrope. Bu-
dući da su zaostajali kvalitetom, prodavali su se stočarski proizvodi
Jugoslavije samo zahvaljujući veoma niskim cijenama.

Nakon kratkotrajne konjunktura na vanjskom tržištu, koja je vrhu-
nac dosegla već godine 1923, kad je vrijednost izvoza stočarskih
proizvoda iznosila 3 milijarde i 212 milijuna dinara, počela je vrijed-
nost izvoza stoke padati, tako da se godine 1928. spustila na svega
1 milijardu i 853 milijuna dinara. Pad cijena naročito je pogodio
izvoz konja. Dok je cijena jednoga izvezenoga konja 1922. bila u
prosjeku 4.166 dinara, pala je 1927. u prosjeku na 2.307 dinara. Broj
izvezenih konja, a zatim i goveda počeo je opadati. Proizvodnja
stoke postajala je zbog niskih cijena sve nerentabilnija. To je teško
pogađalo poljoprivrednike, u ogromnoj većini manje seljake. Niske
cijene pogađale su teško izvoz stoke i stočarskih proizvoda (svježe
meso, sir kačkavalj, jaja). Brojno stanje stoke mijenjalo se kao odraz
ekonomskih uvjeta. Tako se u razdoblju 1920—1927. broj goveda
smanjio za 1,022.077 grla ili za 21%. Nešto manje smanjio se broj
svinja. Jedino je porastao broj ovaca za oko 1,000.000 grla.

poljoprivredni krediti

Izbijanje velike poljoprivredne krize osjetilo se u Jugoslaviji već
neposredno poslije 1924. U doba kratkotrajne konjunktura, povolj-
nih cijena za poljoprivredne proizvode, seljaci su općenito relativno
mnogo kupovali. Napose se mnogo kupovala zemlja, podizale su se
zgrade, nabavljala se stoka i poljoprivredna oruđa. Mnogi su seljaci
u nabavke ulagali svu gotovinu i zaduživali se. Došlo je do velike
zaduženosti seljaka. Mnogi seljaci zaduživali su se i za potrošne
svrhe. Kad su poslije godine 1924. počele naglo padati cijene pol-
joprivrednih proizvoda, seljaci su dolazili u težak položaj. Mnogi
ne samo da nisu mogli vraćati dugove nego su bili prisiljeni stvarati
nove. Kad se godine 1925. revalvacijom ojačala vrijednost di-
nara, to je još više otežalo položaj seljaka, jer su sada dugove
učinjene u manje vrijednom novcu morali vraćati u novcu veće vri-
jednosti. U nemogućnosti da vraćaju dugove mnogi seljaci bili su
prisiljeni stvarati nove.

5) Do maja 1939. trebalo je ostati samo toliko koza da bude po jedna koza po članu seljačke
porodice. Seljaci koji su plaćali najmanje 100 dinara izravnoga poreza nisu uopće smjeli držati
koza.

Kao posljedica zaduživanja seljaka javlja se problem poljoprivrednog kredita, što ga je država pokušavala rješavati u više navrata. Već zakonom od godine 1920. i dopunom iz 1921. bilo je Narodnoj banci odobreno da podjeljuje poljoprivredne kredite na osnovu zalog obveznica Saveza zemljoradničkih zadruga. Svote kredita podijeljene na taj način bile su neznatne, a također i svote kredita podijeljene seljacima. Zadruga za obnovu, koje je država poslije prvoga svjetskoga rata počela osnivati u Srbiji, ostale su bez učinka. U nešto većem opsegu bavile su se kreditiranjem seljaka od države osnivane agrarne zajednice. Od ovim putem kreditiranih sredstava, država je do kraja godine 1929. bila prisiljena članovima tih zajednica otpisati 84 milijuna duga, jer nisu mogli vratiti dug.

Krupniji pokušaj u rješavanju problema kreditiranja poljoprivrednika učinjen je godine 1925. osnivanjem Direkcije za poljoprivredni kredit, u čijem je sklopu bilo predviđeno osnivanje mjesnih i oblasnih zadruga za poljoprivredni kredit, preko kojih bi se podjeljivali krediti. Bilo je predviđeno da će država kao sredstva za kreditiranje dati Direkciji 500 milijuna dinara subvencije, da će Direkcija primiti 50% čistoga prihoda od Državne lutrije i da će joj se dati na rukovanje svi poljoprivredni fondovi. Međutim, država je do godine 1929. na ime svoje obaveze uplatila svega 120 milijuna dinara, a zatim je uplate obustavila. I Državna lutrija veoma je slabo vršila uplate od svoga čistoga prihoda. Direkcija je bila predviđena i kao štedna ustanova, ali uloga uopće nije primala. Na čitavom području države bilo je osnovano svega 1.220 mjesnih zadruga. Od 33 tadašnje oblasti, na koje je zemlja u to vrijeme bila podijeljena, u deset oblasti nije uopće bila osnovana ni jedna mjesna zadruga. Direkcija je trebala davati, osim dugoročnih, srednjoročne i kratkoročne zajmove uz jamstvo ili uz zalog pomoću zajma nabavljene stoke ili oruđa. Direkcija je, međutim, radila svega 7 mjeseci i podijelila je ukupno oko 50 milijuna dinara kredita.

Direkciju za poljoprivredni kredit zamijenila je godine 1929. kao akcionarsko društvo osnovana Privilegovana agrarna banka. U banci su svojim sredstvima sudjelovali: država kao najjači akcionar, Poštanska štedionica, Državna hipotekarna banka, Klasna lutrija, Narodna banka i privatni novčani zavodi, koji su zajedno imali upisati 50 milijuna dinara. Banci je bio postavljen zadatak da kreditira samo poljoprivrednike i njihove ekonomske organizacije dugoročnim i kratkoročnim zajmovima. Uzevši u obzir sredstva, kojima je ova banka raspolagala, ona je bila postavljena pred veoma teške zadatke. Banka je trebala spasavati veoma brojne prezadužene seljake od ekonomske propasti, s jedne strane, i davati sredstva za unapređivanje poljoprivrede, s druge strane. Za uspješno rješavanje tih zadataka bančina sredstva bila su daleko od toga da bi dostajala.

Uz zaduženost i potrebe kreditiranja poljoprivrednika, težak problem poljoprivrede bile su cijene poljoprivrednih proizvoda. Napose cijene pšenice. Zakonom iz godine 1931. trgovina pšenicom bila je učinjena državnim monopolom. Iste je godine bila monopolizirana i proizvodnja brašna. Pšenici je bila određena cijena 160 do 170 dinara po metričkom centu, što je iznosilo 30 do 40% iznad cijene pšenice na svjetskom tržištu. Trgovina pšenicom bila je predana Privilegovanom izvoznom društvu (»Prizad«), kojemu je država plaćala razliku između cijene plaćane proizvođačima i cijene pšenice na svjetskom tržištu. Na račun ove razlike država je isplatila više

stotina miliona dinara. Godine 1933. bila je odredba o plaćanju naknade ukinuta, a određeno je da »Prizad« izvozi samo u države koje na osnovu uzajamnosti odobravaju carinske povlastice za uvezenu pšenicu.

zaključna napomena

Pri izbijanju drugoga svjetskoga rata Jugoslavija je još uvijek agrarna zemlja s visokim procentom seoskoga stanovništva, koje još uvijek uglavnom živi u naturalnoj privredi, s poljoprivrednom proizvodnjom još veoma primitivnom, s relativno niskim prinosima, s industrijom premalo razvijenom da bi u dovoljnoj mjeri preuzimala viškove stanovništva sela, s društvenim odnosima još uvijek opterećenima problemima čije bi temeljitije rješenje predstavljalo uvjete boljeg razvoja poljoprivrede i života sela.

Do temeljite promjene uvjeta razvoja poljoprivrede doći će po završetku drugoga svjetskog rata, kad će revolucionarnim putem biti uklonjeni ostaci preživjelih odnosa i stvoreni temelji daljnje razvoja poljoprivrede, prema njenim specifičnostima, unutar općega planskog razvoja društvene privrede.